



Faiq Ələkbərli

*AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru*

III Yazı

Əli Təbrizlinin "millət"lə bağlı gəldiyi qənaət böyük ölçüdə doğrudur. Yəni eyni bir dövlətin çatısı altında yaşamaq o demək deyil ki, türklər kimi böyük bir tarixi şüuru, mədəni şüuru, dövlətçilik şüuru, milli dil şüuru olan bir millət əzsaylı farsların diktator rejimi altında assimilyasiya olunsunlar. Doğrudur, Pəhləvilər və İslam rejimleri uyğun olaraq irançılıq və şiəçilik ideyalarından istifadə edərək bunun üçün çox çalışıblar və çalışırlar da. Ancaq türklər heç bir zaman əsasən, Türk kimliklərini Fars kimlikləri ilə dəyişdirmədilər və dəyişdirməyəcəklər də.

Sadəcə, irançılıq və şiəçilik bəzi Türk təbəqələrinə zaman zaman öz təsirini göstərmişdir ki, bu da uyğun olaraq "İran milləti" və "müsləman-şiə" kimliyi "birliyi"dir. Hər halda Türk milləti ilə yanaşı özünü "İran milləti"nin içində də görüb, "iranlı" sayan türklər müəyyən qədər fars-iran millətçilərinə udmuş olurlar. Çox yazıqlar ki, Təbrizli də Türk milləti ilə yanaşı özünü "İran millət"inə daxil etməklə, bu yanlışdan yan qaça bilməmişdir. Şübhəsiz, buna əsas səbəb də, "İran" anlayışının həm coğrafi, həm də dövlət adı altında şüurlara yeridilməsi idi. Yeni irançıların apardığı siyasət nəticəsində istər-istəməz bu dövlətdə və coğrafiyada yaşayan bütün xalqlar (ərəblər, türklər, bəluclar, kurdilər, türkmənlər, farslar və b.) "İran milləti" və "İran dövləti" anlayışlarına yerləşdirilir.

Bütün bunlarla yanaşı, Təbrizli hesab edirdi ki, Azərbaycan xalqı Türkdür və onu "Azərbaycanlı", ya da "Azəri" adlandırmaq doğru deyil. O, yazırdı: "İran türklərini yalnız Azərbaycan adındakı qəfəsə tutanların hiyləsini indilik bütün İranda olan Türk qardaşlarımız açıqca gözü almamışlar və bu gün də Rusiyada, Avropada, İranda bizə Türk yerinə azərbaycanlı adını zorla və israrla təlqin edənlərin hədəfi budur, bizə təlqin etsinlər ki, Türk sadəcə Azərbaycanda ola bilər, yalnız o yerdə olduğu zamanda Türk deyil, bəlkə Azəri adını ala bilər".

Onun fikrincə, ümumiyyətlə, "İran" coğrafiyasındakı türkləri ancaq Azərbaycan çərçivəsində görmək, üstəlik də onlara "Azərbaycanlı", ya da "Azəri" demək, türklərin coğrafiyasını və sayını azaltmaqla bağlıdır. O, yazırdı:

"Özgələri bizə Türk deməkdən cəkinmirlər, vəli özümüzünkülər cin bismillahdan qorxan kimi üşünürlər, cünki ya özlərinə etimad nəfsləri yoxdur və ya başqa yerlərdən dəstür və ya əmr almaqdadırlar".

Ümumiyyətlə, Əli Təbrizlinin əsas məqsədi bütün türklərin, o cümlədən Azərbaycan türklərinin milli tarix şüurunun və mədəni şüurunun yenidən bərpasıdır ki, müəyyən nöqsanları nəzərə almasaq əsasən doğru təsbitlər ortaya qoya bilməmişdir. Burada vacib olan Türkün öz keçmişini öz şüuru ilə dəyərləndirə bilməsi, tarixdə buraxdığı səhvləri bir daha təkralamamasıdır. Eyni

də, Türk törəsindən uzaqlaşma bütün sahələrdə özünü ortaya qoymuşdu və bunun acı sonluğu olaraq yalnız Türk dövlətləri çökmədi, eyni zamanda Türk xalqları da ağır bir vəziyyətlə üz-üzə qalası oldular. Artıq Əli Təbrizlinin təmsalında yenidən toparlanaraq Türk törəsinə dönüşün əsil mahiyyəti daxili tələbatdan irəli gəlirdi.

Eldar Qaradağlı hesab edir ki, Əli Təbrizlinin şillə kimi bu sözləri, iddialı dostlarının düşüncə ölçüsündən daha geniş idi. O, yazırdı: "Milli iradə aydınlıq iradəsi deməkdir. Aydınlıq iradəsi isə iç çirkabını, köləlik qorxusunu, özgəlik

Çünki belə dostluğun ən gərəklisi rus ayısına, fars dayısına ufanmaqdır. Başqa deyimlə, bu dostluğun başlıca şərti, beyin çalarlarının irançılıq bətaqlığına cummasıdır. Zehtabilər, Təbrizlilər Fars faşizminin gözlərinə baxa-baxa "göy yerə gəlsədə, mən mənəm, sən də sənsən!" sözünü deyib, millətin üreynə yaşamağı bacardılar. Onlar milləti sadəcə bir toplum kimi deyil, bir sevgi kimi, bir varlığın anlamı kimi, bir sönməz ruh kimi sevdilər. Onlar bizim yerlərdə olan qutsallığı torpağa və ulusa aşırmağı bacardılar. Milləti özlərinə deyil, özlərini millətə həsr edən bu ədiblərimizin ruhu ulusu-

çağırış etmişdir:

**Ey olan tarixlərə zinət,
gülüstan, Ərdəbil,
İftixar olsun ol canım da
qurban, Ərdəbil
Tarixi tutmus ayaqdan-
başə şənü şöhrətin,
Sən ilə məşhur idi dünyada
İran, Ərdəbil.**

**İndi bilməm nə oldu ki,
gözdən, nəzərdən düşmüşsən,
Olmusan itgin bu İran
İçrə viran, Ərdəbil.
Sən idin çesmi-çırağı öl-
kənin, ey şəhrimiz,
Fəxr edərdi sən ilə Azər-
baycan, Ərdəbil!**

Əli Təbrizlinin Türkçülük və ictimai-siyasi görüşləri



**Birləşə Türkiyə və dünyada
hər nə Türk var:
Qırğıstanü bu türkü Öz-
bəkiştan, Ərdəbil!
Ölmərim görsem ki, ol-
muş cümlə bu millətləri
Bir-birinə mehrbanü ca-
nū canan, Ərdəbil!.**

Şübhəsiz, Əli Təbrizlinin türkçülük və turançılıq ruhu yeni nəsil Azərbaycan türklərinin milli ruhunun dirçəlişində və şəkillənməsində mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə də, onun Türk dünyagörüşündən çıxış etməsi və görüşlərini Türklük nüvəsi əsasında formalaşdırması çox önəmli idi. Başqa sözlə, onun digər çağdaşlarından əsas üstünlüyü milli fəlsəfədən, Türk fəlsəfəsindən və dünyagörüşündən çıxış etməsi idi. Təbrizlinin Türk dünyagörüşünü daha dərinlən mənimləməklə yanaşı, onu ifadə etməkdə doğru yol seçməsi, milli fəlsəfənin yenidən dərkə baxımdan çox önəmli olmuşdur.

Ədəbiyyat:

Ağcaköylü Abdullah. Bilinmeyen Büyük Bir Türkçü ve Türkçeci Tabrizli Ali. – "Türk kültürü", sayı 1, yıl 1, Kasım 1962

Ağcaköylü Abdullah. Tebrizli Aliden seçme şiirler. - "Türk kültürü", sayı 2, yıl 1, Aralık 1962

Ələkbərli Faiq. Azərbaycan Türk fəlsəfi və ictimai fikir tarixi (XIX-XX əsrlər). III cild. Bakı, "Elm və təhsil", 2024, 800 s. (Tamamlanmış və əlavələrlə yenidən işlənmiş ikinci nəşri)

Qaradağlı E. Azərbaycan mərkəzli türkçü düşüncə. İstanbul, ÇAV, 2012

Məmmədli Pərvanə, Nəsim Nəsimli. Fikir və əməl böyüklerimiz./Təbrizli Əli/. Bakı, Nurlar NPM, 2014

Təbrizli Əli. Ədəbiyyat və milliyet. Tehran, Atropat kitab evi, 1360

Oxtay, Əlirza Nəbdil. Əsərləri. Bakı, "Qoliot Qkup", 2009

Onullahi S. İranda milli məsələnin qoyuluşu// Güney Azərbaycan: Tarixi, siyasi və kulturoloji müstəvidə (Məqalələr toplusu). Bakı, Azərneşr, 2010

<https://ali-s-ha-mil.tr.gg/%26%23399%3Bli-T%26%23601%3Bbrizi.html>

Əli Təbrizli çox haqlı olaraq qeyd edirdi ki, Azərbaycan türkləri hansı dinə, partiyaya etiqad edib etməməsindən asılı olmayaraq milli məsələlərdə ortaq yol tutmalıdır. Onun fikrincə, vaxtilə başımıza gələn məğlubiyyətlərin səbəbi də məşruteliyyəti, demokratiyanı, sosial-demokratizmi və digər məsələləri doğru təhlil edə bilməməyimizdir. O, yazırdı: "Məşrutə dövründə öz əlimizlə Türk törəsi olan Qacarı yıxdıq, habelə firqədə milli adla üzərimizə rus qiyafəsində Kommunistlər çıxdı və sonra ruslar bizim üstümüzə Amerikalılarla müamələ edib, bizi köhnə düşmənimizin əlinə tapşırdılar".

nəslin saymazlığından və duy-mazlığından nə cürə təcrübələr almalıdır".

Təbrizlinin dediklərində həqiqət payı çoxdur, ancaq Qacarların yıxılmasında yalnız günahkar başda Səttarxan olmaqla Türk məşrutəçiləri deyil, eyni zamanda Türk törəsindən çox uzaqlaşmış Qacarlar da suqulu idilər. Ümumilik-

əxlaqını öldürməklə şərtlənir. Ə.Təbrizli və M.T.Zehtabi kimi düşüncülərimiz bunu bacardılar. Onlar düşmən tələsinin ipucunu yiyəsiz qafalarda buldular. Onlar "Nə mutlu, Türkəm" deyənə, (Atatürk) fəlsəfəsinin öz malları olduğunu bildilər. Bu isə fars qardaşlığına, İran xalqları dostluğuna qarşı yaramazlıq hesab olundu!

muzun beyninə yeridi".

Təbrizlinin şeirlərində də Azərbaycan türklüyünün yenidən dirilişi və toparlanması məsələləri xüsusi yer tutmuşdur. Məsələn, o, "Ərdəbil" şeirində Səfəvilər dövründə milli-mənəvi əhəmiyyət kəsb etmiş Ərdəbilin yenidən o ruha dönməsinə, eyni zamanda bütün Türk xalqlarının birliyinə